

Szűcs Zoltán Gábor

A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta

BEVEZETÉS

Milyen értelmezési keretek határozták meg az ezredforduló óta eltelt időben a magyar politikai gondolkodást? Milyen lehetőségek álltak rendelkezésre a politikai szereplők számára, hogy a lehetséges és kívánatos politikai cselekvést kiváltszák, választásukat igazolják és ellenfeleiket kritizálják? Megváltoztak-e, s ha igen, miként, ezek az értelmezési keretek a rendszerváltás utáni első évtizedhez képest? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresek választ a hazai politikai diskurzus változásainak szemrevételezésével. Tézisem az, hogy az ezredforduló időszak fordulópontnak bizonyult a magyar politikai gondolkodás történetében is: míg a kilencvenes éveket egy úgynevezett szociologizáló politikai nyelv dominanciája határozta meg, a kétezres évek egy újkonzervatív nyelv megjelenéséről, elterjedéséről, s mindenekelőtt az erre adott válaszkísérletek sokféleségének a politikai diskurzus formálódására tett hatásairól szóltak.

E változás természetesen nem „légüres térben” zajlott: fontos szerepet játszott benne a politikai nyilvánosság médiumainak átalakulása és átrendeződése (a politikai napilapok hanyatlására, a kereskedelmi televíziózás kiépülésére, az internet népszerűvé válására stb., vö. Dányi 2002; Rigó 2007; Szabó Gabriella 2007; 2011)¹ ugyanúgy, mint az a változás, amely a pártpolitikai viszonyokban az évtized során végbement (pártok eltűnése, újak felemelkedése, a két nagy párt kvázi erőegyensúlya által meghatározott pártstruktúra felborulása stb.). De bármilyen fontos kérdések is ezek, az alábbiakban mégsem vállalkozhatom arra, hogy külön figyelmet szenteljek a politikai diskurzus szociológiai és technológiai kontextusainak. Hallgatólagosan tudomásul véve, hogy a politikai gondolkodás nem autoreferenciális természetű, hanem beágyazódik a különféle társadalmi intézmények, gyakorlatok, technológiák bonyolult összefüggéseibe, figyelmemet a politikai diskurzusban megjelenő nyelvi alakzatokra (pl. alapfogalmakra, témakonstrukciókra, narratívákra, normákra) és az ezek használatából kirajzolódó diszkurzív stratégiákra

¹ További, a kérdést inkább elméleti szinten tárgyaló, de fontos írások: Kitta 2007, Szabó–Mihályffy 2009.

fogom összpontosítani. Abban bízom ugyanis, hogy ezáltal a politikai gondolkodást befolyásoló egyik fontos tényező jobb megértése válik majd lehetővé.

SZEMLÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Minden diszkurzív elemzés szemléletileg *konstruktivista*, s egy jelentős részük – mint jelen gondolatmenet is – *kritikainak* mondható (Phillips–Hardy 2002, 2). Előbbin azt értem, hogy a politikai diskurzus nem csupán mellékterméke a politikai tevékenységnek, de formálója is azáltal, hogy jelentésekkel tölti meg a politika valóságát (Szabó Márton 2011): elválasztja a lehetséges és a kívánatos, illetve a nem-kívánatos, esetleg a lehetetlen politikai cselekvési alternatívákat egymástól (hogy az elgondolhatatlanról ne is beszéljünk). Persze, ha minden értelmezés a politika szereplőinek önkényes választásain múlhatna, a politikai diskurzus nem tudna valóságot konstruálni. De a helyzet az, hogy az előzetesen adott értelmezési keretek normaként szolgálnak, s így megnyitják az utat a politikai játékszabályok intézményesedése felé. Még az értelmezési keretekben megfogalmazott normák megsértésével sem függetleníthetjük magunkat tőlük teljesen, hiszen egy normasértés többnyire (előzetes vagy utólagos) igazolásra – vagyis további beszédre – fog szorulni.

A diskurzuselemzések ugyanakkor többnyire nem elégednek meg annak megállapításával, hogy a valóság leírásának milyen változatai vannak jelen a politikában, és milyen nyelvi eszközök építik fel ezeket, hanem tekintettel vannak ezek stratégiai funkciójára is, s ilyen értelemben szokás a diskurzuselemzések egy jelentős részét kritikai jellegűnek tartani (Phillips–Hardy 2002, 20). Amit az amerikai politológus, W. Riker egészen más érdeklődéssel heresztétikának, a politikai döntési keretek manipulációjának tekintett (Körösényi 2009a; 2009b), az érthető módon fontos egy diszkurzív elemzés számára is, csak éppen itt már az is kérdés, miként jön létre a politikai diskurzusban egy bizonyos döntési szituáció, nem csak az, hogy hogyan lehet azt sikeresen a magunk javára formálni.

Az alábbiakban következő gondolatmenet is a diszkurzív politikatudományi munkák e kettős célkitűzését igyekszik megvalósítani: egyfelől, azonosítja és leírja azokat a politikai valóság értelmezésére a politikai szereplők számára rendelkezésre álló átfogó értelmezési kereteket, úgynevezett politikai nyelveket, amelyek strukturálták a politikai gondolkodást, másfelől, igyekszik bemutatni a politikai szereplők stratégiáit ezen értelmezési keretek felhasználásában és időnkénti átformálásában.

Mi is egy politikai nyelv? Az eszmetörténész J. G. A. Pocock által bevezetett terminus a politikai gondolkodás olyan többek által rendszeresen használt, s így bizonyos normatív erőre szert tett nyelvi mintáit nevezi így, amelyek rendszeresen visszatérő fogalmi konstellációkról, az érvelés jellegzetes stílusáról, retorikájáról, a közös fogalomhasználat mögött meghúzódó, közösen osztott elképzelésekről ismer-

hetők fel (Pocock 1990). Pocock felfogásában a politikai gondolkodás mindig többnyelvű: egymással rivalizáló nyelvi minták élnek egymás mellett, de ezek a nyelvi minták nem feltétlenül koherens és mindent átfogó világnézetek. Pocock szerint a politikai nyelvek gyakran csak bizonyos részproblémák megvitatására használtak, időnként politikai különbségek kifejezésére is alkalmas, időnként eltérő álláspontokat elfoglaló emberek vitájához közös alapot szolgáltatató eszközök, a politikai gondolkodás nyelvi médiumai, amelyek szüntelenül formálódnak magukban a politikai vitákban is. Számunkra éppen ezért, némiképp elmosódó, de módszertani szempontból azért nem is reménytelenül kezelhetetlen karaktere miatt jön kapóra: a rendszerváltás utáni magyar politikai gondolkodás leírásában sokkal hasznosabbnak tűnik, legalábbis bizonyos területeken, mint a klasszikus ideológiafogalom.

A '90-ES ÉVEK: A SZOCIOLOGIZÁLÓ NYELV KORA

A politológiai szakirodalom közhelye,² hogy a rendszerváltás utáni évek magyar politikai gondolkodásában különleges helyet foglalt el az a legalább a '80-as évekből származó elképzelés és a hozzá tartozó érvelésmód, amely szerint a helyes politikai cselekvés céljait és értékelésének mércéit a szakértők és az értelmiségiek (lennének) képesek a legjobban meghatározni.

Ez a politikakép jó példája a politikai gondolkodás azon jelenségeinek, amelyekre a politikai nyelv kategóriáját érdemes alkalmazni: nem definiálható egyértelműen, mert számtalan szakértői diskurzusból építkezett, és azok belső megosztottságait is (például a közgazdaságtanból a monetaristák és institucionalisták szembenállását) közvetíthette a politika felé. Nem jelölt ki továbbá egyértelmű ideológiai pozíciót sem, bár időnként kifejezetten alkalmas volt a politikai különbségek kifejezésére (mint a '94-es választási kampányban a „szakértői kormány” jelszava az MSZP részéről), máskor viszont politikai táborok közötti párbeszéd lehetőségét nyitotta meg egy-egy kérdés „szakmai síkra terelése”. S bár a '90-es évek meghatározó politikai nyelve volt, aligha kétséges, hogy számtalan nyelvi alternatívája létezett (ha másképp nem, a „szakértelem bolsevista trükk” csurkai bonmot-jára és a mögötte meghúzódó, radikálisan eltérő politikaképre mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet).

Korábban már *szociologizáló politikai nyelvnek* neveztem el a '90-es évek eleji magyar politikai gondolkodás e sajátos jelenségét (Szűcs 2010, 43–60), s az egyszerűség kedvéért az alábbiakban is meg fogom tartani ezt az elnevezést. Ebben a

² Lásd például a „szociológiai diskurzust” (Becskeházi–Kuczi 1992; és ennek kritikájaként Kiss 1997); a „technokrata közbeszédet” (Fóti 1997); a „makropolitikát” (Csizmadia 1998); a „rendszerorientált» értelmezési rendszert” (Csigó 1998); a magyar politikai gondolkodás „emancipatorikus”, „normatív” és „konszenzusra törekvő főáramát” (Körösi 2000); a „policy központú szemléletet” (Csizmadia 2001); a „technokrata modernizációt” (Bozóki 2003).

sok tekintetben antipolitikai jellegű diskurzusban a racionális politikai vita szabályai végső soron politikán kívüliek, szakmai jellegűek, ezért elsősorban a szakértők dolga az optimális megoldások megtalálása, míg a politikusoké ideális esetben az lenne, hogy működtessék a politikai üzemet, bár a gyakorlatban sajnos inkább szuboptimális politikai döntések előállításában és keresztülvitelében jeleskednek.

Mindebből következett egy sajátos, a '90-es évek viszonyaira vonatkozó helyzetértékelés is, amelynek kulcsszava a „reform” volt. Eszerint a szocializmus azért volt végső soron kudarcra ítélt – „reformálhatatlan” – rendszer, mert *strukturális okokból* szükségképpen szuboptimális válaszokat adott a politikai problémákra. Így például: a szocializmusban a valóság helyes megismerését többnyire háttérbe szorította az ideológia. Ezzel szemben a rendszerváltás utáni politika küldetése annak a társadalmi-politikai konfigurációnak a megteremtése – a „reform” – a liberális jogállam és a piacgazdaság játékszabályainak bevezetése útján (s az ideológiai szempontoknak a valóságos szükségletek alá rendelésével), amely *intézményesen garantálja*, hogy a jövőben megbízhatóan optimális politikai döntések szülessenek. Mivel a politikai valóság és a legitim politikai cselekvés ily módon voltak benne meghatározva, a szociologizáló nyelv alkalmas volt arra, hogy a politikai ellenfél álláspontját mint a „szükséges reformokat nélkülöző”, „inkohérens”, „átgondolatlan”, „szakmailag nem megalapozott”, „illuzórikus” vagy éppen „ideológikus” törekvést lehessen megbélyegezni.

AZ ÚJKONZERVATÍV NYELV SZEREPE A FIDESZ POLITIKÁJÁBAN A 2000-ES ÉVEKBEN

Az 1998-as kormányalakítás értelmezése

Hogy a Fidesz a '90-es évek végéhez közeledve jelentős erőfeszítéseket tett a politika nyelvi és ideológiai kereteinek átformálására, szintén jól ismert tény. Gondoljunk például a *polgár* szó használata által generált vitákra a Fidesz retorikájára ekkoriban oly jellemző, még a párt nevébe is beemelt kulcsszó tulajdonképpeni jelentéséről. Ám, hogy ennek a változásnak pontosan mi is volt a tartalma, talán már kevésbé magától értetődő. Egy korábbi írásomban amellet érveltem (Szűcs 2006), s most is úgy gondolom, hogy a kormányra készülő és kerülő Fidesz sikerrel állított szembe a szociologizáló nyelv mögött meghúzódó politikaképpel egy erőteljes alternatívát egy újkonzervatív nyelv formájában, amelynek politikai hasznossága mindenekelőtt abban állt számára, hogy képes volt aláásni mindazon kritériumoknak az egész rendszerét, amelyek korábban a helyes politikai cselekvés kiválasztására, igazolására és az ellenfél politikájának kritizálására szolgáltak. Egyfajta nyelvi forradalom ment tehát végbe, amelynek hatását mind a mai napig érezhetjük, ezért miután röviden bemutatom a szociologizáló nyelv e meglepően sikeres alternatíváját, a későbbiekben még bőven lesz arról is szó,

miként formálódott az újkonzervatív nyelv az újabb és újabb politikai kihívásokra válaszul, s miként terelték a hozzá kapcsolódó elképzelések a Fidesz politikáját bizonyos irányokba.

Mindenekelőtt lássuk az újkonzervatív nyelv főbb jellegzetességeit az 1998-as kormányprogram vitájának tanulságai alapján.

KRITÉRIUMOK	ÚJKONZERVATÍV NYELV	SZOCIOLOGIZÁLÓ NYELV
1. a jelen állapotaival szembeni viszony	diszkontinuitás a múlttal	még a legradikálisabb reform is a jelenhez kötött
2. a politikai valóság leírására szolgáló fogalmak	egyén hétköznapi tapasztalatai, morális terminusok	a szakmai és tudományos diskurzusból kölcsönzött fogalmak, egyénfeletti perspektíva
3. a valóság rendezőelve	természetes rend	társadalmi, gazdasági törvényszerűségek által meghatározott rend
4. a társadalmi kohézió alapjai	konzervatív szótár fogalmaival megragadott „erők” és „értékek”	a társadalmi-gazdasági tényezők kényszerei
5. a helyes politikai cselekvés kritériumai	a természetes morális rendről szóló tudás és a munka	a valóság szakmailag helyes ismerete, racionális vitát követő konszenzus, koherens cselekvési program
6. retorikához való viszony	retorikus (metonimikus, metaforikus elmozdulások, amelyek kívülről nézve önkényeseknek tűnhetnek)	a retorika tagadása (metonimikus, metaforikus elmozdulások, amelyek kívülről nézve önkényeseknek tűnhetnek)

Míndez nemcsak deklarált kihívást jelentett a politikai cselekvések megvitatásának korábbi formáival szemben, de számos érdekes következménnyel járt a politikai intézmények, eljárások, alapértékek és a legitim politikai cselekvés megítélésére is.

Így például, a kormány és választók viszonyát ekképp lehetett az újkonzervatív nyelvi keretbe beilleszteni; ezt a leírást mindenképpen érdemes felidézni, mert jelentősége a 2000-es évek későbbi fejleményeire nézve igen nagy jelentőségű, a következő elemekből állt:

- (1) egynemű és egyértelmű választói „akarat”, „megbízás”;
- (2) a választókat és a politikai erőket összefűző közvetlen és morális fogalmakkal leírt viszony;
- (3) a politikai intézmények leértékelődése;
- (4) „az egész ország, az egész nemzet érdekében” kormányzó hatalom képe.

Nem nehéz felismerni e gondolatmenet eltérését egy lehetséges szociológizáló leírástól, amelyben a választói akarat plurális (egymással versengő csoportterdek vannak) és más legitimáló elvekkel (például szakmailag helyes döntéssel) egyenrangú, a választók és a politikai erők közötti viszony strukturális okokból közvetett (képviseleti demokrácia), a politikai intézmények nem másodlagosak, mert a politikai cselekvés általános kereteit jelölik ki, a kormánynak pedig korlátozott a felhatalmazása. Nem meglepő, hogy 1998 és 2002 között éppen ilyen irányból érték támadások a Fidesz politikáját, „etatistának”, „antidemokratikusnak”, „paternalistának” bélyegezve azt, és azzal vádolták – mint az „egészpályás letámadás” metaforája mutatja –, hogy monopolizálni akarja a politikai kezdeményezési lehetőségeket.

Választási program 2002

Ezt az értelmezési keretet érte aztán komoly kihívás a 2002-es választásokkal. Az első – még igen mérsékelt – kihívás, a választási kampányra való felkészülés még csupán arról szólt, vajon lehetséges-e a kormány négyéves tevékenységét újkonzervatív nyelven értelmezni. Ha megnézzük a Jövő elkezdődött című 2002-es választási programot,³ benne éppúgy megtaláljuk

- a közelmúlt tagadását (például: „1998-ban szükségünk volt a változásra”);
- a valóság értelmezésének hétköznapi és morális fogalmi kereteit (például: „A polgárok azt akarták, hogy életkörülményeik megváltozzanak. Lehetőséget akartak, hogy megvalósíthassák saját személyes céljaikat. Hogy maguk és családjuk számára méltó életkörülményeket teremthessenek.”; vagy „Olyan országban akarunk élni, ahol mindenkinek van esélye a jólétre és a felemelkedésre. Olyan országban, ahol a tisztességes munka eredménye a tisztességes megélhetés.”);
- a természetes rendre hivatkozást (például: „Hogy olyan értékrendet tudhassanak magukénak, amelynek középpontjában a tisztesség, a munka becsülete és a szeretet áll.”);
- a konzervatív szótárát (a nemzet, a család vagy az egyházak gyakran kerülnek elő fontos társadalmi kötőerőkként, például: „A magyar állam és a nemzet határai nem esnek egybe. Ez fokozott felelősséget ró Magyarországra.”; vagy

³ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=366>

„A polgári társadalom legfontosabb közössége a család”; illetve „Az egyházak hitéleti, oktatási és karitatív tevékenysége nélkülözhetetlen egy polgári társadalomban.”;

- a politikai tudás és munka felértékelését (például: „Roppant energiákat felémesztve, keserves munkával, kínlódások, gyötrelmek által, végre felemelkedtünk. Felemelkedtünk, és elhagytuk a reménytelenség évtizedeit. Magyarország feltöltve hittel, reménységgel, akarattal.”);
- mint az újkonzervatív nyelv egységét biztosító metonimikus és metaforikus jelentésváltozásokat (például: „Magyarország feltöltve hittel, reménységgel, akarral. PÁLYÁRA ÁLLTUNK A levegőbe emelkedett rakétát nem lehet visszaparancsolni a földre. Hasonlóképpen Magyarországot sem lehet visszafordítani a múltba.”).

Vagyis, a szöveg, bár természetesen többféle nyelvi eszközzel operált, egy koherens újkonzervatív nyelvű leírást kínált a választók számára a kormány tevékenységéről. Sőt, mint azt a szöveg bevezetéséből és fejezetcímeiből vett példák is jelzik, az ilyen elemek különösen fontos szerepet játszottak a retorikailag kiemelt helyen lévő, s a szöveg struktúrájának egészét meghatározó elemek megfogalmazásában.

A választások értelmezése

Az újabb – immár komolyabb – kihívást az első forduló eredményei jelentették, amikor is az MSZP több listás szavazatot kapott, mint a Fidesz. S ez nem csupán azzal járt, hogy bizonytalanná vált a kormány hatalmon maradása, de kérdésessé lett az is, hogy vajon miként kezelhető az újkonzervatív keretek között egy olyan helyzet, amikor a fogalmilag egységesnek tételezett választói akarat inkább a nagyobbik kormánypárt ellen, de legalábbis semmiképpen sem mellette foglalt állást.

Mindezt a legjobban Orbán Viktor híressé vált 2002. áprilisi beszédein keresztül lehet megvizsgálni, amelyeket a Testnevelési Egyetemen (ápr. 9.), a Kosuth téren (ápr. 21.) és a Millenárison (ápr. 23.) tartott. Részben, mert Orbán az újkonzervatív nyelv egyik legkövetkezetesebb, időről időre innovatív, s természetesen egyik legnagyobb hatású használója, részben pedig, mert ezek a beszédek csupa olyan kérdést fogalmaztak meg, amelyek mindenekelőtt a választások értelmezésére az újkonzervatív nyelv fogalmai által kínált értelmezési ajánlatok kontextusában tűnnek releváns kérdéseknek.

A *Testnevelési Egyetemen tartott Orbán-beszéd*⁴ központi témái például olyan jellegzetes újkonzervatív fogalmak voltak, mint a „csüggedés”, „hitehagyottság” és a cselekvőképesség, „erő” szembeállítás, illetve a hatékony politikai cselekvés elő-

⁴ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1557>

feltételét jelentő „tudás”. A „tudás”, mint az újkonzervatív leírásokban gyakran, itt is praktikus természetű, és minél egyszerűbb, annál biztosabb. Ez az egyik oka annak, hogy miért is hangzik el a szövegben, hogy „a választás két nappal ezelőtt, vasárnap nem eldőlt, hanem leegyszerűsödött mindannyiunk előtt”. Mivel az újkonzervatív jellegű szövegekben a politika a hétköznapi és személyes léptékű tapasztalatok világa, ahol az ember reménykedhet, félhet, cselekedhet stb., a politikai kérdés voltaképpen úgy merül fel, maradt-e még érvényes cselekvési lehetőség a kormányoldal számára. Míg ugyanis egy szociologizáló diskurzusban politika és szakmaiság határai mindig átléphetők, például olyan módon, hogy egy választási vereségre nemcsak valamilyen politikai cselekvés lehet adekvát válasz, de a leírás, a magyarázat, az „elemzés” is (hogy egy a '90-es évek magyar politikájában szüntelenül visszatérő frázisra utaljak), az 1998 után született, újkonzervatív retorikájú szövegekből nem rekonstruálható ilyen politikán kívüli, politikafeletti beszédpozíció. Innen érthető meg, hogy a fent idézett mondat is – szükségképpen – egyszerre tagadja a cselekvési lehetőségek elfogyását és támasztja alá ezt az állítást retorikailag azzal, hogy a politikai helyzetet egyszerűnek, azaz könnyen átláthatónak, könnyebben tudhatónak írja le. És, tegyük hozzá, nagyon hasonló szerepet tölt be a beszédben az „emlékezet” is, vagyis az a múltból szóló tudás, amely egyfelől megalapozza az 1998 előtti időkkel való diszkontinuitást, ezért is kell az emberek eszébe idézni, s amely másfelől új munkát ad a Fidesz híveinek, amennyiben „bármennyire is fárasztó, fel kell frissítenünk az emberek emlékezetét.”

A *Kossuth téri beszédben*⁵ ugyanezek az elemek tértek vissza, amire jó példa lehet az a három ok, amelyet a beszéd felsorol azzal kapcsolatban, hogy miért nem mentek el annyian szavazni az első fordulóban, hogy már azt is megnyerje a kormányoldal. Ezek az okok ugyanis a beszéd retorikájában egyáltalán nem strukturális jellegűek, nem is gazdaságiak vagy technikaiak, hanem a hétköznapiság, a személyes tapasztalatok világára utalnak, s erős morális vonatkozásokkal bírnak. Így például az első ok, hogy sok egykori kiscgazda „otthon maradt, mert elment a kedve a választásoktól”, a második, hogy „sokan voltak, akik elfelejthették, hogy mi történt Magyarországon 1994 és 1998 között”, s a harmadik, hogy „voltak, akik féltek”. Vagyis, az újkonzervatív szótárban kulcsfontosságú és speciális, kontextuskötött jelentésben előforduló fogalmakkal, például az „erő” hiányával vagy a „tudás” fogyatékoságaival magyarázta azt, hogy ki miért nem ment el szavazni, hogy támogassa a kormányt. Ebben a vonatkoztatási rendszerben maradnak meg aztán a miniszterelnök közbevetései is, mint mikor azt mondja: „A harag rossz tanácsadó! Azt kérem önöktől, ne haragudjanak, csak emlékezzenek, csak emlékezzünk!”.

S végül, a *Millenárison tartott beszéd*,⁶ amelyben Orbán Viktor a választási vereséget értelmezte elsőként nyilvánosan, azzal szembesült, hogy az 1998–2002-es

⁵ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1627>

⁶ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1773>

helyzetre még ráillő, újkonzervatív fogalmakon alapuló ideológiai konstrukciók – a hatalom és választók közötti közvetlen, morális kötelék vagy a múlt és jövő közötti diszkontinuitás („két világ határa”) – nyilvánvalóan nem tarthatók fenn változatlan formában. Egyfelől, a saját politikai tábor nem volt elég nagy, elég „erős” (pl.: „Azt kell mondanom, hogy a szeretet és összefogás ereje, bár hatalmasnak bizonyult, még mindig nem bizonyult elegendőnek”), sőt, a többség a másik „világot” támogatta, másfelől, a kormányzás folytatása lehetetlenné vált (pl.: „a kormányzás eszközét kiütötték a kezünkéből”).

Erre adott válaszként a beszéd, amellet, hogy bizonyos mértékig tovább működtette a régebbiről vagy a választási kampányból már ismerős újkonzervatív interpretációs eszközöket, mint amikor a saját szavazók nagy számát mint egy „új erő megszületését” írta le, vagy hogy a további cselekvés kiindulópontjának az „emlékezést” tette meg, néhány ponton módosításokat is végrehajtott az újkonzervatív nyelvhasználat eddigi megszokott rendjében. Egyfelől, a választások leírásában szerepet játszó fogalmak jelentéseit relativizálta, mint például hogy azért a támogatók köre „hatalmas” volt, legfeljebb nem eléggé, vagy hogy a kormányzás csak „eszköz” volt, nem „cél”. Másfelől, újfajta megalapozást keresett az újkonzervatív valóságértelmezés keretétől szolgáló morális „értékek” és „erők” számára, megnyitva az utat egy minden korábbinál nyilvánvalóbban transzcendens politikakép előtt, mikor azt mondta: „Én azt gondolom, hogy mindig van egy magasabb értelme annak, ami az emberrel történik. Hogy pontosan mi is ez a magasabb értelem, az ma még nem világos”, s a jövőt egyfajta önnevelésként, morális értelemben írta le, amelyben „a történetek magasabb értelme velünk együtt világsodnik majd meg”.

Mint látható, a három beszéd nem adta fel a politikai események diszkurzív, s ráadásul újkonzervatív irányú értelmezésére való igényt, de hogy ezt megtehesse, bizonyos hangsúlyváltásokat is végrehajtott a korábbiakhoz képest. Az egyik ilyen az emlékezés fogalmának felértékelődése, a másik a kormányzás jelentőségének relativizálása (vö. Gyulai 2006), s a harmadik a politikai cselekvések leírására szolgáló fogalmak politikán túli, sőt szakrális konnotációinak megerősítése (vö. Draskovich 2006). Ezek egyúttal eltérő diszkurzív stratégiák is, amelyek egyszerre illeszkedtek be az újkonzervatív nyelv kínálta értelmezési ajánlatokba, s aktualizálták is azokat.

- (1) Az *emlékeztetés stratégiája* kiegészítő jellegű, vagyis azt feltételezi, hogy az újkonzervatív nyelvi leírás alapvetően helyes, a politikai cselekvés célja ennek az értelmezési keretnek a népszerűsítése.
- (2) A *jelentésrelativizálás stratégiája* már bizonyos mértékű modifikációt hajt végre az újkonzervatív leíráson, amennyiben fellazítja a kapcsolatot a természetes morális rend nyújtotta legitimáció és a választói felhatalmazás között.

- (3) Végül a *virtualizálás stratégiája* alternatív cselekvési teret hoz létre a Fidesz és hívei számára, azáltal, hogy felerősíti az újkonzervatív leírásban fontos szerepet játszó morális alapfogalmak vallási, szakrális dimenzióit: itt a politikában nem egyszerűen természetes rend, de „magasabb értelem” uralkodik, s a politikai cselekvés célja e magasabb értelem felfedezése, a „megvilágosodás”. Félreértés ne essék, nem azt állítom, hogy a Fidesz spirituális közösséggé alakult politikai pártból, hanem, hogy a vallási konnotációk révén a politikai cselekvés iránya megváltozik: a külvilágról önmagunkra (ezért is a stratégia általam adott elnevezése, amellyel annak *politikai természetére* utaltam). Technikailag mindez természetesen nagyon könnyen lefordítható úgy, mint a Fidesz egységének megőrzésére való felszólítás, ami azonban számunkra igazán érdekes, az az, hogy ez a javaslat miként, a diskurzus milyen sajátosságainak figyelembevételével ment végbe. A politika virtualizálása révén egy, az adott nyelvben eleve benne lévő lehetőség, amelyet a politikai valóság értelmezésének morális perspektívája kínált, vált az önlegitimáció eszközévé azáltal, hogy tovább vitte és egy bizonyos – vallási – irányba tágította az újkonzervatív nyelv egyes fogalmainak jelentéseit. E fogalomhasználat, ahelyett, hogy a cselekvési lehetőségek beszűküléséről vagy megszűnéséről adott volna számot, inkább megnyitott egy olyan új, alternatív teret, amelyben a lehetséges és kívánatos politikai cselekvések egész sora jelent meg. (Igaz, egyelőre még nem egészen konkretizált formában.)

E diszkurzív stratégiák, úgy gondolom, sok mindent megmagyaráznak mindabból, ami 2002 és 2010 között a magyar politikai diskurzusban történt, s ezt néhány példa segítségével igyekszem majd igazolni. Előbb azonban érdemes tisztázni: nem azt állítom, hogy az újkonzervatív nyelvű leírás ne lett volna esetleg leváltható egy alternatív értelmezési kerettel. Azt sem, hogy elvileg ne lett volna lehetséges a választások eredményét másként interpretálni az újkonzervatív nyelv fogalmi keretei között. De azt állítom, hogy a Fidesz 2002-ben azt az utat választotta, hogy a választási eredményekre adott válaszait a politikai helyzetre az újkonzervatív nyelv által kínált bizonyos értelmezési lehetőségek felhasználásával alakítja ki. A közelmúlttal való diszkontinuitás deklarálása, a valóság értelmezésének hétköznapi és moralizáló perspektívája, az erősen retorikus nyelvhasználat (hogy az újkonzervatív nyelv három elemét kiemeljem) olyan előfeszítésként (*priming*) működtek, amelynek segítségével a két világ harcaként előadott értelmezés nagyon is plauzibilisnek látszott, s a politikai cselekvés bizonyos módjait képesek voltak alátámasztani.⁷

⁷ Egy, a frame-elmélet használata révén az enyémtől szemléletileg nem is olyan távol eső, s az eseményekhez időben meglehetősen közeli értelmezés: Szabó Máté 2003, 154–160. A tanulmány

Polgári körök, a Szövetség megalakulása, konzultációk, szociális népszavazás

Az első példa, amellyel az újkonzervatív nyelv és a hozzá kapcsolódó diszkurzív stratégiák továbbélését illusztrálni lehet, valójában több, egymástól látszólag különböző esemény a polgári körök létrejöttétől a Szövetséggé alakuláson át a nemzeti konzultációig és a szociális népszavazásig, amelyeket azonban már első pillantásra is összeköti az, hogy a politikai cselekvés lehetőségeinek beszűkülésére adott, bizonyos nézőpontból nézve akár pótcselekvésnek is minősíthető vagy egyéb – például adatbázis-építési – célokkal magyarázható válaszok voltak, amelyek újra és újra demonstrálták, hogy a Fidesz kezdeményezésére a választók képesek érdemben befolyásolni a politikát.

Orbán Viktor *Dísz téri beszéde*⁸ például azzal indokolta a polgári körök életre hívását, hogy „erők csak akkor valódi erő, ha képesek vagyunk megteremteni és megszervezni a polgári Magyarország nyilvánosságát”, vagyis, követve a már néhány nappal korábban feltűnt virtualizálás stratégiáját, olyan alternatív cselekvési tér létrehozását javasolta, amelybe átmenthető – retorikai szinten is, például az „értékek” és „erő” kifejezéseivel – az újkonzervatív nyelv alapvető sajátosságai. Ugyanez a beszéd ráadásul, a relativizálás stratégiáját követve, azt is megfogalmazta, hogy a „haza nem lehet ellenzékben”, „legfeljebb egy kormány kerülhet ellenzékbe saját népéhez képest, ha feladja a nemzet céljait”, amit érthető okokból többnyire úgy értettek, mint a győztesek legitimitásának, s egyáltalában véve a parlamentarizmus logikájának tagadását. Holott, a szöveggörnyezetből világos, hogy a szövegben a retorikai megfordítások csupán arra szolgáltak, hogy fellazítsák a kormányzás és a választók között korábban az újkonzervatív elemekből építkező szövegekben mindig feltételezett szoros, direkt kapcsolatot, amikor a „polgári Magyarországot” és a „hazát” itt mint az „egészet” értelmezték, és mint mindazt, „amit az emberek polgárként tesznek kormányoktól függetlenül”, és eközben ezt az „egészet” retorikailag leválasztották a kormány-ellenzék viszonyról. Míg négy évvel ezelőtt még azt a kérdést feszegette Orbán Viktor, hogy lehetséges-e az „egészet” nevében kormányozni, s adott rá igenlő választ, most azt kérdezte, lehet-e, hogy a kormány ne képviselje az „egészet”, s erre is igenlő választ adott. De nem nevezte automatikusan illegitimnek a győzteseket, éppen el-

expliciten tagadja azt az erősen normatív felfogást, amely a „kormányzati, parlamenti politizálás”on túli Fidesz-aktivitásokat, a parlamenten kívüli mobilizációt a »politikán túli« politikaértelmezéssel, az intézményes politika határait megkérdőjelező politika- és demokráciaértelmezéssel magyarázza” (Szabó Máté 2003, 155). Mint a későbbiekben látható lesz, magam is hasonló álláspontot képviselek, amikor azt hangsúlyozom, hogy mindaz, ami 2002 tavaszán-nyarán e téren történik, a politikai lehetőségek feltérképezésére szolgáló nyelvi kereteken elvégzett, a cselekvőképesség visszanyerése érdekében tett, diszkurzív „munkaként” értelmezhető.

⁸ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1922>

lenkezőleg, mint mondta: „Még egyszer: nem az a fontos, hogy mi hozzuk a jó döntéseket, hanem, hogy jó döntések szülessenek. Ezért, még ha vannak is intő jelek, és tudjuk, amit tudunk, a most alakuló kormányt és pártjait nem múltjuk, hanem tetteik alapján fogjuk és akarjuk megítélni.” Vagyis, nem tagadta a parlamentarizmus logikáját, csupán megnyitotta annak fogalmi lehetőségét, hogy a kormányt az „egész” – amit, láthatjuk, nem a választásokon elnyerhető többséggel, hanem bizonyos értékekkel azonosít a beszéd – nevében lehessen kritizálni. Némi képp úgy, ahogy a szociologizáló nyelv is kinyitotta annak lehetőségét, hogy a kormányt valamilyen egyéb alapon, például a szakmaiság nevében kritizálják.

2003-ban a „szövetségé” alakulás diszkurzív szempontból szintén hasonló nyomvonalon haladt. Az újjáalakult politikai erő alapító dokumentuma az úgynevezett *Alapító levél*.⁹ A szöveg formálisan hét nagyobb egységből áll, amelyek nyelvileg is eltérnek némiképp egymástól. Az I. rész a Szövetség eredetnarratívája. A II. rész egyetlen bőségesen kifejtett performatív beszédaktus: a megalapítás deklarálása. A III-V. részek bizonyos alapvető értékekkel való azonosulást fejeznek ki a „valljuk”, a „hisszük” és a „megtanultuk” performatív igékhez kötve (s tele a természetes morális rendre és a konzervatív szótárra hivatkozó formulákkal). A VI. és a VII. rész a szövetségekötésnek nevezett pártátalakítás céljait és a tőle remélt eredményeket foglalja össze, hasonlóképpen performatív igék segítségével: a „mi arra kötünk szövetséget” és a „bízunk abban” kifejezések köré csoportosítva.

Mint látszik, a szövegben fellelhető diszkurzív eljárások (pl. a többes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módú igealakok használata, a performatív igék szerepeltetése) az Alapító levél szövegét mint egyének közös cselekvését inszcenírozzák. Az Alapító levél retorikája azt sugallja, e szöveg megfogalmazása nem csupán része vagy pusztán jogi dokumentuma a szövetségekötésnek, hanem maga a szövetségekötés politikai aktusa. Nem kizárólag szó szerinti értelemben persze: hiszen egy leírt, kinyomtatott, interneten terjedő szöveg időben és térben kiterjeszti a grammatikailag jelen idejű beszédhelyzetét mindazokra, akik később olvassák azt.

Itt lehet igazán tetten érni azt a korábban megkezdődött váltást az újkonzervatív nyelv használatában, amelyet már a virtualizáció stratégiájának neveztem: a szövetségé alakulásnak minden bizonnyal voltak komoly szervezetszociológiai vagy épp taktikai okai is, de az Alapító levél szövege azt mutatja, hogy megjelent az igény arra is, hogy a közös politikai értékekkel való azonosulás ne passzívan, hanem – az újkonzervatív nyelv logikájának megfelelően – mint tényleges cselekvés legyen értelmezhető: a beszéd így elsősorban beszédaktusként funkcionál, s csak másodsorban szóként (hogy egy Fidesz-jelszóként 2002-ben igen nagy visszhangot kapott Széchenyi-idézetre is vissza utaljak).

A 2006-os választásokra való felkészülés jegyében került sor 2005-ben az úgynevezett „nemzeti konzultáció” meghirdetésére, amelynek keretében 2005.

⁹ <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=10594>

március 9-én megalakult a Nemzeti Konzultációs Testület. E testület alapító nyilatkozata¹⁰ azért különösen érdekes számunkra, mert egyszerre hordozza az újkonzervatív nyelv jellegzetességeit (1), viszi el azokat bizonyos irányba (2), s vezet be implicit módon megkülönböztetést a Fidesz ezoterikus – belső használatra szánt – és exoterikus – a lehető legszélesebb közönségnek szóló – szövegei között, elhagyva az Alapító levél vagy a korábban felidézett, Fidesz-választókhoz intézett Orbán-beszédek bizonyos interpretációs elemeit (3).

- (1) A nyilatkozat az eddig bemutatott újkonzervatív nyelven megszólaló szövegek diskurzív eljárásaihoz hasonlóan fordulópontként narrativizálta saját idejét, mondván: „sorsfordító időket élünk”. Ismerős lehet már továbbá a politikát személyközi viszonyokként, egyéni cselekvési lehetőségeként, morális terminusokban értelmező fogalomhasználat, például amikor a politikai változások mint „az emberek” tapasztalatai jelennek meg. S ismerős lehet az erő metaforikája is a szövegben, mint például a rendszerváltás leírásában, ahol azt olvashatjuk: „óriási energia, hatalmas tenni akarás szabadult föl”. A Nemzeti Konzultációt ez a nyelvhasználat ugyanabba az értelmezési keretbe illeszti be, mint korábban a Fidesz-kormány működését, a 2002-es választásokon való részvételt, a polgári körök megalakulását vagy a szövetségé alakulást.
- (2) A nyilatkozat szövege ugyanakkor, már csak a később a publicisztikákban gyakran gúnyolt „emberek” kifejezés használatával is, nem csupán továbbviszi az újkonzervatív diskurzust, hanem az 1998-as véglettől, (ahol a politika két egyenrangú alanya, a kormány és a választók közül a helyzethez illően a kormány az aktív fél, mivel a választó aktivitása a választáson adott felhatalmazásra korlátozódik) a 2002–2003-as állapoton keresztül (ahol a polgári körök és a szövetségkötés a politikai cselekvők körének kiszélesítését feltételezte) a Nemzeti Konzultáció jóformán a másik végletig jut (hiszen itt a depolitizált cselekvők, „az emberek”, illetve a „mindenki” sokasága az, akikhez a cselekvés lehetősége hozzá van rendelve, míg a másik, a politikai oldal szerepe kifejezetten passzív). Míg „az emberek” feladata, hogy „elmondja, milyen jövőt képzél magának és Magyarországnak”, a testület rendeltetése közben mindössze az, hogy „mindenkit megkérdezzünk, meghallgatunk, ha mindenkinek lehetőséget biztosítunk, hogy megszólaljon, hogyan legyen tovább”.
- (3) S ezzel a nyilatkozat el is határolja magát a szűkebben a Fideszhez kötődő dokumentumoktól. A Nemzeti Konzultáció például nem abban az értelemben „nemzeti”, amelyben a Fidesz magát korábban „nemzetinek” leírta, hanem mintegy szimbolikusan – például a testület tagjainak névsora révén – depolitizált mechanizmus. Emellett, hiányzik a szövegből a

¹⁰ <http://www.nemzetikonzultacio.hu/index.php?kat=10&cikk=21>

1998–2002 közötti „polgári Magyarország” vagy a 2003-as „szövetség” gondosan kifejezett normatív tartalma. A rendszerváltás utáni 15 év történetének negatív narrativizálása nem egy pozitív identitást felkínáló retorika része ezúttal, hanem egy olyan koncepció része, amely szerint nyitott kérdés az, „hogyan legyen tovább”.

Vagyis, a Nemzeti Konzultáció sajátos helyet foglalt el a 2002 utáni újkonzervatív diskurzusban: egyfelől egyértelműen folytatta a virtualizációs stratégia jegyében a politikai cselekvés lehetőség-feltételeinek újraírását, új fórumot kreálva a politikai cselekvés számára, másfelől megfigyelhetjük egy *depolitizációs stratégia* megjelenését is a Nemzeti Konzultáció értelmezésében: az új diszkurzív tér nem kizárólag a politikai „mi” csoport, de deklarálta a politikai közösség egésze számára kínált megszólalási lehetőséget.

Végezetül érdemes még felidézni a 2008-as úgynevezett *szociális népszavazást*, pontosabban annak Orbán Viktor által a parlamentben, 2008. március 10-én adott interpretációját.¹¹ Ez a beszéd azért érdekes, mert az újkonzervatív nyelvi eszköztár virtualizáló diszkurzív stratégiát követő felhasználásának igazi mintapéldája. A szöveg az őszödi beszédből vett idézettel indul, s így a kormánynak a népszavazáson elutasított szakpolitikáját morális kontextusba helyezi, mint a „hazugság politikáját”, s a népszavazást mint e morális problémára adott választ értelmezi, mondván: „Három célunk volt: véget vetni a hazugság politikájának, összefogást teremteni és visszaadni a magyarok önbecsülését.”

A beszédben a népszavazás aktusa több pusztán referendumnál: egyfelől különféle emberek közötti „összefogás”, másfelől morális tett, az „önbecsülés” visszaszerzése. De mindenekelőtt olyan politikai aktus, amelyben a „választók” (a kifejezés, amely a választásokkal rokonítja a szavazást, bár természetesen expliciten nem azonosítja a kétféle szavazást, érthető módon zavarba hozta és hangos ellenkezésre sarkallta a kormánypártiakat az ülésteremben a jegyzőkönyv tanúsága szerint) képesek megvívni a kormány nekik nem tetsző politikáját.

A szociális népszavazás ily módon olyan politikai aktus, amely több szempontból is elsősorban az újkonzervatív nyelv összefüggéseiben érthető meg. Először is a politika személyközi viszonyokként való leírása és morális értelmezhetőségének hangsúlyozása miatt, másodsor pedig a hatalom és a választók közötti közvetlen összefüggés feltételezése miatt (jelen esetben a választók által adott direkt elutasítás formájában). Mindez teljesen eltér a Nemzeti Konzultációban megjelent depolitizációs stratégiától: a szociális népszavazás mindenekelőtt politikai aktus, politikai küzdelem, amelynek vannak nyertesei és vesztesei, jelen esetben a kormánypártok „az egyedüli vesztesei ennek a népszavazásnak; mert leszavazták az emberek a kormánypártok átgondolatlan politikáját”.

¹¹ http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=38&p_uln=129&p_felsz=35&p_felszig=38&p_aktus=6

Fülkeforradalom és alaptörvény

A második példa szintén nem egyetlen eset, hanem három, egymással ugyanakkor szoros összefüggésben lévő interpretációs aktus: a választások „szavazófülkék forradalmává” minősítése Orbán Viktor 2010. április 26-i beszédében, a Nemzeti Együttműködés Rendszerét deklaráló politikai nyilatkozat, amelyet ki kellett függeszteni a középületekben és az Alaptörvény. E szövegek közös sajátossága, hogy a rendszerváltás 20 évének értékelésére és egy radikálisan újfajta politikai irány meghirdetésére vállalkoztak, s mindezt – mint látni fogjuk – ismét csak az újkonzervatív nyelv keretei között tették, de módosított diszkurzív stratégiát követve. Ezt az új stratégiát az *institucionalizálás stratégiájának* nevezem.

A *Vörösmarty téri beszéd*¹² a választások értelmezésére többféle javaslatot adott:

- (1) Egy *metaforikus*at, amelyben a választás sikerrel záruló „oxigénpalack nélküli csúcstámadásként” volt leírható. E metaforika már önmagában is a választási eredményt „akarat”, „kitartás”, „erő”, „teljesítmény” és „siker” összefüggéseibe helyezi, vagyis a politikai eseményt az egyén hétköznapi tapasztalatainak morálisan telített fogalmaival teszi értelmezhetővé. S e téren nem szorulunk képzeletünkre, s nem fenyeget különösebben a túlértelmezés veszélye sem, hiszen a szövegben e kifejezések többnyire szó szerint előfordulnak, megerősítve az értelmezési keret középpontjában álló metafora jelentéseit.
- (2) Egy *narratív*at, amely a választásokat történelmi jelentőségű eseményként interpretálta, mint a „szavazófülkék forradalmát”, hangsúlyozta, hogy az bizonyos „történelmi tanulságokat” teljesít be, s kiemelte a 2010-es országgyűlési választást a rendes választások sorából, mondván: „nem egyszerűen arról van szó, hogy Magyarországon megtörtént a hatodik szabad választás”. Vagyis, a beszéd erős diszkontinuitást vezetett be múlt és jelen elbeszélésébe, ráadásul oly módon, hogy az előző „korszak” leírásában szembeállította a nyolc évig kitartók hálát érdemlő erőfeszítéseit és az „oligarchák”, a „magánérdek” pusztító uralmát, a jelenhez pedig a cselekvési lehetőségek jelentős kitágulásának tapasztalatát rendelte, s mint a „nemzeti együttműködés rendszerét” nevezte meg.
- (3) Egy *szakralizálót*, amely inkább csak néhány fordulatban érhető tetten, s amely a változásokat „beteljesedésként” írta le, a választói akarat kifejezését pedig egy latin mondat beiktatásával biblikus konnotációkkal ruházta fel.

A beszédben, annak mindhárom értelmezésében jól felismerhetőek az újkonzervatív nyelv jellegzetességei. Ezzel a beszéd emfatikusan megerősítette az 1998

¹² <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=149455>

óta a Fidesz politikájának legitimitációjául szolgáló értelmezési keret érvényességét. Ugyanakkor bizonyos új elemeket is bevezetett, így mindenekelőtt a választások forradalomként való értelmezését és a „nemzeti együttműködés rendszerének” megalapítását. Mindez persze nem volt ismeretlen korábban sem, hiszen a múlt és jelen közötti diszkontinuitás, s a „több mint kormányváltás” 1998-ban is fontos szerepet játszó elemei voltak az újkonzervatív diskurzusnak. Ugyanakkor érdekes kérdés, miért éppen „forradalomként” és „nemzeti együttműködés rendszereként”, s nem „több mint kormányváltásként” (mint 1998-ban), „szövetségkötésként” (mint 2003-ban) vagy éppen – a szociologizáló nyelv központi fogalmával – „reformként” konceptualizálta a beszéd a meghirdetett változásokat?

A diszkontinuitás retorikájának 1998-as, 2002/2003-as és 2010-es változatai közötti különbségek számbavétele azt sugallja, hogy mind a két új kifejezés a *politikai változások strukturális jellegére utal* az újkonzervatív diskurzuson belül. Ami a forradalmat illeti, míg 1998-ban a kormányzás céljainak radikális megváltozása, 2002/2003-ban a politikai legitimitáció virtuális térben való kiterjesztése, addig 2010-ben „új szabályok szerint” működő politika és társadalom kialakítása a deklarált politikai cél, amelyek mindegyikét a politikai szereplők és a választók közötti közvetlen kapocs igazolja az újkonzervatív leírásban. A „nemzeti együttműködés” pedig a 2010-es beszéd kontextusában annak a kétharmados támogatottságnak a neve, amelynek megfelelője 1998-ban a „választók egyértelmű felhatalmazása”, a választókkal kötött „társadalmi szerződés” és az „egész érdekében való kormányzás”, 2002-ben a „polgári Magyarország” és az ellenzékbe nem kényszeríthető „haza” voltak. Mindez azonban, bármennyire is strukturális változásokra utal, nem „reform” a szó szociologizáló értelmében, amennyiben nem strukturális tényezők megváltoztatására, hanem „oligarchák” uralmának felszámolására, egy „magyarok millióit megsanyargató, vagyonukból, reményeiből kiforgató korszak” lezárására irányul, vagyis egy erőteljesen moralizáló értelmezési keretbe helyezi a változások szükségességének problémáját.

A *Nemzeti Együttműködésről szóló politikai nyilatkozat*¹³ ezt a fajta újkonzervatív értelmezést intézményesítette a politikai diskurzusban azzal, hogy országgyűlési határozatban foglalta össze, amelyet aztán a közintézményekben ki kellett függeszteni. Bizonyos új elemeket is adott az Orbán-beszédhez:

- (1) Amikor a 12 pontból kölcsönözte címét: „Legyen béke, szabadság és egyetértés!”, s ezzel a benne leírtakat az 1848. március 15-i forradalom programjával állította párhuzamba.
- (2) Vagy amikor megpróbálta a „szavazófülkék forradalmát” beilleszteni az elmúlt félévszázad magyar történelmébe, külön kiemelve kezdőpontként 1956-ot, megemlékezve a rendszerváltó „paktumokról”, s a rendszerváltás utáni két évtizedet úgy írta le, mint ami „szabadság helyett kiszolgáltá-

¹³ http://www.kormany.hu/download/d/56/00000/politikai_nyilatkozat.pdf

tottságba, önállóság helyett eladósodásba, felemelkedés helyett szegénységbe, remény, bizakodás és testvériség helyett mély lelki, politikai és gazdasági válságba torkollott”.

- (3) S végül, amikor a nyilatkozat igyekezett választ találni arra a kérdésre, miként egyeztethető össze a forradalmi retorika exkluzív jellege és a „nemzeti együttműködés” kifejezésnek a politikai közösség egészére utaló jelentései. Például azáltal, hogy hivatkozott a magyar történelem békés, alkotmányos forradalmaira, s hangsúlyozta 2010 hasonlóan békés jellegét, vagy azzal, hogy ismételten kifejezte a politikai közösség heterogenitását, például, amikor „sokszínűnek” nevezte, amikor az új rendszert „minden magyar ember számára nyitottnak” mondta, s a rendszer alapjának egy olyan „összefogást” mondott, amely bármilyen embert „legyen bármilyen korú, nemű, vallású, politikai nézetű, éljen bármely pontján a világnak”, reményekkel tölthet el, vagy amikor „összefogásról” és – a történelmi idézetben – „egyetértésről” beszélt.

Mindebben egy olyan diszkurzív stratégia érhető tetten, amely nem a politikai cselekvés értelmezési kereteinek megváltoztatására (mint 1998-ban), nem is a politikai cselekvés lehetőségeinek egy virtuális térben való biztosítására (mint 2002 után), hanem az újkonzervatív valóságértelmezés institucionalizálására irányul. A nyilatkozat elkészülte és jellegzetességei sok tekintetben egyenes folytatását jelentik a választásokról a Vörösmarty téri beszédben adott értelmezésnek, s ugyanakkor az újkonzervatív nyelv használatában újabb, stratégiai szintű változást jelentett. Természetesen ez esetben sem arról van szó, hogy az újkonzervatív nyelv determinálta volna a politikai cselekvést, de azt igen, hogy felkínálta fogalmait a politikai helyzet értelmezésére, s az a döntés, hogy az újkonzervatív nyelv továbbra is érvényes, a politikai lehetőségek felmérése szempontjából bizonyos mértékig visszahatott a kívánatos politikai cselekvések feltérképezésére és kiválasztására.

Jó példája ennek az új *Alaptörvény*¹⁴ megszületése. Hiába hangzott el sokaktól, hogy „nincs alkotmányozási kényszer”, nagyon feltűnő az az „elszántság”, amellyel a kormányzat az új „rendszer” alapvető jogszabályát megalkotta, épp ahogyan a politikai nyilatkozatban szerepelt: „A magyar nemzet e történelmi tetteivel arra kötelezte a megalakuló Országgyűlést és a felálló új kormányt, hogy elszántan, megalkuvást nem ismervé és rendíthetetlenül irányítsák azt a munkát, amellyel Magyarország fel fogja építeni a Nemzeti Együttműködés Rendszerét.”

A végeredmény, az Alaptörvény szövegének több eleméről is elmondható, bármennyire is esetlegesnek tűnhetett sokszor kívülről nézve az alkotmányozás folyamata, s bármennyire is sajátosan szakmai egy alkotmányos szöveg, hogy azok az alkotmányjogi szabályozást lehorgonyozzák az alkotmányozás újkonzervatív értel-

¹⁴ <http://www.kormany.hu/download/0/d9/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny.pdf>

mezésének összefüggéseiben. Ilyen eleme például az Alaptörvénynek az egyik legnagyobb figyelmet kapott, s legtöbb vitát kiváltott része, az úgynevezett Nemzeti hitvallás, amelynek mind szóhasználata, mind a legfontosabb diskurzív eljárásai jól beilleszthetőek az 1998 óta keletkezett újkonzervatív nyelvű dokumentumok sorába. E dokumentum címe mint vallási konnotációjú műfajmegjelölés és a szöveg anaforikus mondatszerkezetei, vagyis a mondat elejére kiemelt, s gyakran visszavisszatérő állítmányok egyaránt a 2003-as Szövetség Alapító levelének megoldásait idézik, s ez a feltűnő intertextuális kapcsolat tovább erősítheti bennünk azt a már korábban is jelzett benyomást, hogy a politikai helyzet leírására szolgáló újkonzervatív fogalmi keretek alig változtak 1998 óta, de felhasználásuk módja, vagyis az a stratégia, amelynek szolgálatába vannak állítva, jelentősen megváltozott.

Hasonló itt is a perspektíva, amely a politika konceptualizálását döntően meghatározza: a politika itt is közvetlen, személyközi viszonyokat jelent. Még az absztraktabb viszonyok (kormány és választók, pártok és szavazók vagy különböző társadalmi csoportok közötti viszonyok) leírásában is ez a perspektíva érvényesül. S ez a politika leírására szolgáló fogalmaknak erős morális értelmezési lehetőséget ad, hiszen a politikában itt is „akarat” van, „döntés”, „kitartás” és persze „cselekvés”. Éppen ezért töltheti be funkcionálisan ugyanazt a szerepet a Nemzeti hitvallás, mint az Alapító levél: mindkettő közösséget hoz létre azáltal, hogy bizonyos közös értékeket deklarál, s teszi ezt az újkonzervatív nyelv imént említett sajátosságainak megfelelően performatív beszédaktusok sorában. Egyik dokumentum sem pusztán konstatálja a közös értékeket, mindkettő a többes szám első személyű igealakok és a kiemelt helyzetben szerepeltetett állítmányok révén közös cselekvésként inszenírozza az adott – pártpolitikai, illetve nemzeti méretű – politikai közösség alapjainak ismertetését. S természetesen hasonló a politikai fogalmak vallási konnotációira való rájátszás is mindkét dokumentumban, ami az utóbbi dokumentum esetében a politika többi szereplője részéről is külön figyelmet és kritikát kapott.

Eltér ugyanakkor a két szöveg abból a szempontból, hogy milyen célok szolgálatába állítja ugyanazt az értelmezési keretet. A Szövetség megalakítása egy párt politikai funkcióinak és mozgásterének újraírását jelentette, s ezt a szándékot fejezte ki az Alapító levél is. A dokumentum egy virtuális teret hozott létre, amelyben a pusztán szervezeti és pártpolitikai kérdéseken túl is további politikai cselekvési lehetőségek nyíltak meg, amelyek egy része e két előbbi dimenzióban is hordozott dekódolható jelentést, egy része viszont nyilvánvalóan csak az adott újkonzervatív nyelvi kereteken belül volt értelmezhető. Ez a fajta virtualizációs stratégia segítette a Fidesz számára újrastrukturálni a politikai lehetőségekkel kapcsolatos korábbi elképzeléseket. Ezzel szemben a Nemzeti hitvallás az ország alkotmányos berendezkedésének megváltoztatásához kapcsolódik, s a létrehozandó politikai közösség eleve nem lehet azonos a kormánykoalícióval. Ez pedig felveti a kérdést, s a szöveg kritikusai fel is vetették, hogy egyfelől feszültség lehet a Nem-

zeti hitvallásban deklarált értékek és eszmék partikularitása, meghatározott politikai csoportokhoz köthető volta és az alkotmány mint dokumentum univerzális (az egész politikai közösségre kiterjedő) jellege között, másfelől a *Hitvallásban* megfogalmazott értékek és eszmék politikailag vitatható karaktere és a dokumentum sajátos státusából eredő jogi értelemben vett normatív ereje között.

Kormányalakítástól alkotmányozásig

Az eddigiekben azt próbáltam s remélem, bizonyos mértékig sikerrel, megmutatni, hogy 1998 és 2011 között a Fidesz politikai szövegeiben mindvégig fontos szerepet töltött be az újkonzervatív nyelv. Eközben bizonyos mértékű változások is végbementek ugyan benne, megjelentek újabb fogalmak, mások esetleg háttérbe szorultak, de az újkonzervatív nyelv 1998-ban már megfigyelhető alapelemei folyamatosan jelen voltak a párthoz köthető nagy jelentőségű, közismert szövegekben (választási programokban, beszédekben, kormányzati munkához köthető dokumentumokban). Mi több, az újkonzervatív nyelv eszközei fontos szerepet játszottak olyan, a Fidesz politikájában láthatóan jelentősnek tekintett események értelmezésében, mint amilyen a 2002-es választások, a párt szervezeti átalakulása 2003-ban, a 2006-os választásokra való felkészülésben a különféle konzultációk, később a szimbolikus jelentőségűnek tekintett 2008-as „szociális népszavazás” vagy a közelmúltban a 2010-es választások után előállt helyzet és az alkotmányozás.

Mondandóm szempontjából ez a tartósság azért különösen érdekes, mert az újkonzervatív nyelv eközben folytonos változások háttéréül is szolgált: az idők folyamán többféle diszkurzív stratégia szolgálatában állt, ami e nyelvi keret terhbíró képességét és rugalmasságát látszik igazolni. 1998-ban alkalmas volt újraírni az érvényes politikai cselekvés kritériumait, 2002 után ismételten alkalmas volt a politikai lehetőségek feltérképezésére, és 2010 óta annak lehetünk tanúi, miként lehet segítségével felvázolni az addigi magyar politikai berendezkedés alapjait érintő politikai változások programját.

VÁLASZOK AZ ÚJKONZERVATÍV NYELV KIHÍVÁSAIRA

Reménytelen vállalkozás lenne egyetlen tanulmány keretei között akár csak hasonlóan részletes szövegelemzéssel vizsgálni a többi politikai szereplő által követett stratégiákat diszkurzív szempontból. Ehelyett inkább igyekszem egy vázlatos áttekintést adni azokról a válaszkísérletekről, amelyek részben vagy egészben az újkonzervatív nyelv jelentette kihívásra igyekeztek válaszolni.

- (1) Az első csoportba tartoznak azok a válaszkísérletek, amelyek az újkonzervatív nyelv „ideológiakritikájára” vállalkoztak, amelyeket tehát az jellemz, hogy valamilyen alternatív értelmezési keretbe illesztve azonosították, értelmezték és kritizálták az újkonzervatív nyelvet:
- Ilyenek voltak például azok a viták, amelyek a Fidesz kormányzása idején a polgár szó jelentéséről folytak, s amelyek e kifejezés burzsoá, illetve republikánus jelentéseit ütköztették egymással (Szűcs 2006, 120–122).
 - Ilyenek voltak továbbá a Fidesz kommunikációjának „profizmusáról”, illetve a Fidesz 1993 utáni ideológiai pálfordulásáról szóló viták, amelyek a Fidesz retorikájában jelen lévő ideológiai jelentésű elemeket igyekeztek megfosztani jelentésüktől (Pál–Szűcs 2006).
 - De ilyenek voltak azok a viták is, amelyek a 2002-es választási kampányban a Fidesz retorikájában feltűnő szakrális konnotációjú fogalmakból vontak le politikai következtetéseket.
 - Hasonlóképpen ide tartoznak az „emberek” kifejezés feltűnésekor kialakult viták a Fidesz populizmusáról.
- (2) Egy második diszkurzív stratégiát képviseltek a szociologizáló nyelvhez kötődő válaszok.
- Ilyen volt például a *Fidesz kormányzását érő folytonos kritika* az „érdemi reformok” elmaradásával, szakkérdések „átpolitizálásával” kapcsolatban 2002 előtt.
 - Ilyen volt a sajtóban 2002 után szüntelenül jelen lévő igény a „*strukturális reformokra*”. Ez utóbbi diskurzus azért különösen érdekes, mert a szociálliberális kormánykoalíció tevékenységének kritikáját is szolgálta, s hol közgazdászok szervezetlen csoportjai által, hol – mint az úgynevezett Reformszövetség esetében – szervezett formában fellépve is képviselte ezt a diskurzust.
 - Ilyen volt a *reformretorika identitáspolitikai célú használata*: egyebek között az SZDSZ részéről az oktatási, majd az egészségügyi reform centrális politikai üggyé emelésének kísérlete, vagy a második Gyurcsány-kormány idején a „reform vagy bukás” jelszóval fémjelzett retorika, amely a reformokat a baloldalisággal azonosította.
 - S végül ilyen volt a Bajnai-kormány önmeghatározása korlátozott felhatalmazású *szakértői kormányként*, amit az előző típusba is sorolhatnánk, de a szociologizáló nyelv antipolitikai dimenziója ez esetben fölébe kerekedett más diskurzusoknak.
- (3) Egy harmadik diszkurzív stratégiát jelentett a szociologizáló nyelv felváltása valamilyen vállaltan partikuláris, elsősorban ideológiai jellegű nyelvvel, főleg identitáspolitikai célokkal.
- Ilyen volt az MDF kísérlete egy „korszerű *konzervativizmus*” képviselésére.
 - Ilyen volt az SZDSZ kísérlete tisztán a *liberális* ideológián alapuló nyelvhasználatra.

- c. Ilyen volt 2004 után az MSZP kísérlete egy *baloldali* identitásdiskurzus megteremtésére, amelyet a „merjünk baloldalinak lenni” jelszava fejezett ki tömören.
 - d. Ilyen volt az LMP (és néhány más korábbi pártszervezési kísérlet) erőfeszítése egy ököpolitikai nyelv bevezetésére a hazai politikai diskurzusba, amely sok esetben, például a közgazdaságtanban, a szociologizáló nyelv neoklasszikus közgazdaságtani megalapozásával szemben fogalmazott meg alternatívát.¹⁵
 - e. S ilyen volt a Jobbik kísérlete az *etnoradikális* nyelv megújított változatára alapozott diskurzus sikerre vitelére 2009 után.¹⁶
- (4) Végül egy negyedik diszkurzív stratégia volt az újkonzervatív nyelv bizonyos elemeinek, mindenekelőtt a politika morális értelmezési keretének adaptálása.
- a. Ilyen volt a Fidesszel kapcsolatos „politikai folklór” kanonizálására tett kísérlet 2002 környékén (Pál 2006).
 - b. S végül ilyen volt a Fidesz fő jellemzőjének tartott professzionális politikai kommunikáció átvételére tett kísérlet 2002-től kezdve.¹⁷

Mint e rövid áttekintésből is látható, a szociologizáló diskurzus a legkevésbé sem maradt domináns jellegű a magyar politikában, bár természetesen sosem vesztette el jelentőségét egészen. Annál feltűnőbb viszont, hogy a politikai szereplők milyen gazdag eszköztárral rendelkeztek a szociologizáló nyelvtől radikálisan eltérő koncepciók megfogalmazására, s az is, hogy az újkonzervatív nyelv milyen változatos módon hatott a különféle politikai szereplőkre. Az már egy vagy több másik elemzés tárgya lehetne persze, hogy az egyes diszkurzív stratégiák közül melyik mennyire volt jellemző a magyar politikára, de a felhozott példák azt sejtetik, a legtöbb politikai szereplő maga is helyzethez illően változtatta azt a módot, ahogy a politika valóságát értelmezte. Mindebből nem következik az, amit esetleg az anyag elrendezése sugallhat, hogy e változatosság a politikai gondolkodás terén a Fideszhez kötődő szereplők megszólalásait jellemző diszkurzív eljárások és stratégiák tartós dominanciáját jelentette volna. Azt azonban mindenképpen megengedheti magának az ember, hogy feltegye, a politikai diskurzus és a kormányhatalom fölötti kontroll (s ez alatt persze nem direkt irányítást, csupán hatást, befolyásoló képességet értek) nem esett egybe a rendszerváltás utáni második évtizedben.

¹⁵ Az ököpolitikai alternatíva nehézségeihez Hajdú–Szegedi 2006.

¹⁶ A Jobbik politikájának innovatív voltáról egy nagyon más szemléleti keretben lásd Karacsony–Róna 2010.

¹⁷ Érdekes módon, 2009-ben egy politológiai tanulmány már az MSZP kormányzását jellemezhetette „kommunikációs paradigmaként”, ami mögött minden bizonnyal e kísérlet bizonyos értelemben vett sikere húzódik meg. Lásd G. Fodor–Kitta 2009, elemzésük kritikájához lásd Körösenyi 2009c.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy bemutassam, a rendszerváltás utáni második évtized magyar politikai gondolkodásában mindvégig fennmaradt, a politikai cselekvésekre hatással volt, és még azon politikai szereplők számára is orientációs pontul szolgált egy újkonzervatív nyelvre épülő diskurzus, akik egyébként más eszközöket tartottak megfelelőeknek a politikai valóság értelmezésében.

Tanulmányom első része (*Szemléleti és módszertani kérdések*) arra szolgált, hogy röviden bemutassa a diskurzus kutatás szemléleti és módszertani jellegzetességeit, lehetővé téve, hogy a későbbiekben olvasható gondolatmenetet a maga helyén, a benne rejlő lehetőségek és eleve adott korlátai figyelembevételével lehessen majd értékelni. Ezután a második részben (*A '90-es évek: a szociologizáló nyelv kora*) azt mutattam be, mihez képest jelentett alternatívát az újkonzervatív nyelv az ezredforduló környékén.

A szociologizáló politikai nyelv e rövid áttekintése után a harmadik részben (*Az újkonzervatív nyelv szerepe a Fidesz politikájában a 2000-es években*) három nagyobb és néhány kisebb diszkurzív stratégiát vizsgáltam az újkonzervatív nyelv használatában. Ezek a *nyelvi innováció* (1998), a *virtualizálás* (2002/2003) és az *institucionalizálás* (2010/2011) stratégiái voltak, amelyek adott pillanatokban egyszerre jelentették a politikai cselekvés lehetőségeinek különböző, de egyaránt újkonzervatív nyelvű leírását és az újkonzervatív nyelvi keretek újraírását, modifikálását is. Reményeim szerint sikerült megmutatnom, hogy létezik egy viszonylag erős kontinuitás a politikai valóság értelmezésében a Fideszhez köthető szövegekben 1998 és 2011 között, s egyúttal azt is, hogy a változások valóban elsősorban stratégiai jellegűek voltak, azaz bizonyos politikai intenciók szisztematikus alátámasztására szolgáltak.

Végül a negyedik rész (*Válaszok az újkonzervatív nyelv kibívásaira*) volt hivatott arra, hogy bemutassa, az újkonzervatív nyelv milyen módon provokált választ a többi politikai szereplőtől. E résznél feltevésem az volt, hogy bár a különböző politikai szereplők által alkalmazott diszkurzív eljárások, a politikai valóság értelmezésében követett diszkurzív stratégiák nyilvánvalóan nem köthetőek kizárólagos módon az újkonzervatív nyelv hatásához, de a különféle nyelvi kontextusok közötti érintkezések és a politika alapfogalmainak ebből származó többértelműségei aligha lehetnek teljesen véletlenszerűek egy olyan diszkurzív térben, ahol minden megnyilatkozás bekapcsolódás egy többszereplős és lezárhatatlan vita folyamába.

Hivatkozott irodalom

- Becskeházi Attila – Kuczi Tibor 1992. *Válóság '70*. Budapest: Scientia Humana.
- Bozóki András 2003. *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002*. Budapest: Századvég.
- Csigó Péter 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. In *Szociológiai Szemle* 1998/3. <http://www.mtapti.hu/mszt/szemle.htm>
- Csizmadia Ervin 2001. *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*. Budapest: Századvég.
- Csizmadia Ervin 1998. Churchill szelleme (A mikropolitika rehabilitálása) I–II. In *Népszava (Szép Szó)* 1998. május 16.
- Dányi Endre 2002. A falitűzság visszaszól. Politikai kommunikáció és kampány az interneten. In *Médiakutató* 2002/2. http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/02_faliujtsag_visszaszol/01.html
- Devine, Fiona 2002. Qualitative Methods. In Marsh, David – Stoker, Gerry (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. 297–215.
- Draskovich Zita 2006. Politikai transzcendencia: A Fidesz valóságértelmezése a 2002-es kampánytól a Szövetség megszületéséig. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszválóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 129–142.
- Fóti Péter 1997. A technokrata közbeszéd a magyar politikai diskurzusban. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 219–230.
- G. Fodor Gábor – Kitta Gergely 2009. Kommunikációs paradigma, avagy a kormányzás uralkodó beszédmódja. In *Politikatudományi Szemle* 2009/1. 97–114.
- Gyulai Attila 2006. A kormányzás változó értelmezése. A Fidesz kormányzati és ellenzéki pozícióban. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszválóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 55–74.
- Hajdu Gábor – Szegei Gábor 2006. Lehet más a pártrendszer? In *Politikatudományi Szemle* 2006/1. 117–139.
- Hargitai Lilla 2002. Érez vagy gondolkodik a magyar választópolgár? Politikai hirdetések összehasonlító elemzése. In *Médiakutató* 2002/2. http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/01_magyar_polgar/01.html
- Karácsony Gergely – Róna Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 94–123.
- Kiss Balázs 1997. Foucault, White és Bächtel-Kehasie a diskurzusokról. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 49–84.
- Kitta Gergely 2007. Miért kellene poliblogok? In *Politikatudományi Szemle* 2007/4. 71–89.
- Körösényi András 2009a. Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció, demokrácia. In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 33–56.
- Körösényi András 2009b. Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. In *Századvég* 2009/4. 3–26.
- Körösényi András 2009c. Egy paradigma fogságában. In *Politikatudományi Szemle* 2009/4. 129–132.
- Körösényi András 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama, 1989–1995. In *Századvég* 1996/3. 80–107.
- Pál Gábor 2006. Szövegváltozatok a Fideszre. Dr. Kende, A Viktor és a „fiúk”. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszválóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 183–210

- Phillips, Nelson – Hardy, Cynthia 2002. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage.
- Rigó Ágnes 2007. Kampány a bulvársajtóban. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték. A 2006-os országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest: L'Harmattan. 256–284.
- Szabó Gabriella 2011. Vox Pop. A populáris média politikaképe a 2010-es országgyűlési választási kampány idején. In *Politikatudományi Szemle* 2011/1. 75–96.
- Szabó Gabriella 2007. Média és közössége. Internetes újságok a kampányban. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték. A 2006-os országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest: L'Harmattan. 231–255.
- Szabó Gabriella – Mihályffy Zsuzsanna 2009. Politikai kommunikáció az interneten. In *Politikatudományi Szemle* 2009/2. 81–102.
- Szabó Márton 2011. *Politikai episztemológia*. Budapest: L'Harmattan.
- Szabó Máté 2003. A „nép” és az „elit” populista szembeállítás, mint mobilizációs keretértelmezés (frame) Magyarországon 1989 előtt és után. In *Politikatudományi Szemle* 2003/4. 143–166.
- Szűcs Zoltán Gábor 2010. *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest: L'Harmattan.
- Szűcs Zoltán Gábor 2006. Újkonzeratív forradalom. A nyelvi újítás mint diskurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszválság. Diskurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 99–128.